

Mišljenje Europskoga gospodarskog i socijalnog odbora o temi „Održivo uključivo biogospodarstvo – nove prilike za europsko gospodarstvo”

(samoinicijativno mišljenje)

(2019/C 110/02)

Izvjestitelj: **Mindaugas MACIULEVIČIUS**

Suizvjestiteljica: **Estelle BRETNALL**

Odluka Plenarne skupštine:	15.2.2018.
Pravni temelj:	pravilo 29. stavak 2. Poslovnika samoinicijativno mišljenje
Nadležno tijelo:	Savjetodavno povjerenstvo za industrijske promjene (CCMI)
Datum usvajanja u CCMI-ju:	25.9.2018.
Datum usvajanja na plenarnom zasjedanju:	12.12.2018.
Plenarno zasjedanje br.:	539
Rezultat glasanja	205/3/3
(za/protiv/suzdržani):	

1. Zaključci i preporuke

1.1. Uvođenje dugoročne, dosljedne i transparentne politike te okvira za poticaje za promicanje biogospodarstva. Potrebno je snažno političko djelovanje radi suočavanja s mnogim međusektorskim društvenim izazovima, a okvir politika EU-a mogao bi biti otvoreniji prema inovativnim proizvodima dobivenima od bioloških sirovina i prema sirovinama proizvedenima u EU-u na održiv način. Potrebne investicije mogle bi se potaknuti financijskim i poreznim poticajima jer u tim područjima ovlast imaju države članice i regije, a ne EU. Klasterske organizacije malih i srednjih poduzeća, kao i primarni proizvođači održive biomase, imaju ključnu ulogu u razvoju odnosa među sudionicima u lancu opskrbe. Kontinuiranim i ažuriranim kartografskim prikazivanjem ⁽¹⁾, uz mjerenje učinaka biogospodarstva, mogli bi se utvrditi postojeći klasteri aktivni u bioindustriji te bi u slučaju nedostatka trebalo uvesti mjere za olakšavanje razvoja novih klastera na europskoj, regionalnoj i nacionalnoj razini.

1.2. Uloga poljoprivrednika, vlasnika šuma i njihovih zadruga ključna je radi osiguravanja učinkovite uporabe prirodnih resursa i doprinosa kružnom biogospodarstvu. Snažan višegodišnji financijski okvir, zajednička poljoprivredna politika i europska strategija za šume potrebni su radi potpore savjetodavnim uslugama, osposobljavanju i razmjeni znanja kako bi se bolje odgovorilo na potrebe poljoprivrednika i poljoprivrednih zadruga. Potrebno je promicati konkretne primjere kako bi se podigla svijest i pokazale koristi biogospodarstva za cijeli vrijednosni lanac. Time će se privući mladi poljoprivrednici i novi poduzetnici da pokrenu nova poduzeća u tom području. Organizacije proizvođača i zadruge trebale bi se također promicati kao važan alat za povećanje mobilizacije i dodane vrijednosti postojeće biomase u EU-u. Stoga je podupiranje poljoprivrednog i šumarskog sektora EU-a ključno za daljnja ulaganja i inovacije u održivoj proizvodnji biomase.

1.3. Podrška stvaranju tržišta i pomoć potrošačima i javnosti da donose informirane odluke o proizvodima i industrijama koje podržavaju svakodnevnom kupnjom. Europska unija mora osmisлити strategiju komunikacije koja obuhvaća sve partnere u lancu vrijednosti i sve druge dionike kako bi riješila problem niske razine osviještenosti potrošača i prenijela dosljedne i točne poruke o proizvodima dobivenima od bioloških sirovina. Važan je prvi korak bila uspostava jasnih standarda na razini EU-a za proizvode dobivene od bioloških sirovina, čime se može utrti put za uvođenje mjera za stvaranje tržišta radi daljnjeg povećanja uporabe proizvoda od bioloških sirovina proizvedenih u EU-u među potrošačima i javnim naručiteljima.

⁽¹⁾ <https://biconsortium.eu/news/mapping-european-biorefineries>

1.4. **Omogućivanje održivog financijskog povrata ulaganja s pomoću jedinstvenog fonda.** Pametna regulativa i dosljedna provedba na više razina u cijelom EU-u treba biti prioritet radi uklanjanja prepreka i smanjivanja administrativnog opterećenja, uz istodobno osiguravanje održivosti. Primjerice, internetski alat mogao bi pomoći da se pronađe dostupno financiranje i provjeri ispunjava li kandidat kriterije prihvatljivosti za taj mehanizam. U sustavu bi se navodile i poveznice te resursi potrebni za izravnu prijavu za mehanizam financiranja. Mogao bi služiti kao tržište na kojemu bi bile dostupne informacije o financiranju i na kojemu bi se tražitelji financiranja mogli povezati s potencijalnim ulagačima (npr. po uzoru na stranice za skupno financiranje). Nadalje, nastavak rada Zajedničkog poduzeća za bioindustriju (BBi JU 2.0) i nakon tekućeg višegodišnjeg financijskog okvira ključan je za poticanje novih i postojećih lanaca vrijednosti proizvoda dobivenih od bioloških sirovina i za jačanje konkurentnosti postojećih proizvodnih pogona te za doprinos ruralnom razvoju, otvaranje radnih mjesta i poticanje gospodarstva.

1.5. **Politika regionalnog razvoja EU-a nakon 2020. trebala bi pružati dovoljno sredstava za daljnji razvoj ruralnih područja.** Naglasak bi ponajprije trebao biti na potpori ulaganjima u infrastrukturu i usluge potrebne za učinkovito i održivo ruralno biogospodarstvo.

1.6. **Iskorištavanje prilika u znanosti i podržavanje primjene inovacija prilagodljivim, proporcionalnim i čvrstim pravnim okvirom.** Istraživanje je ključno za omogućivanje, uspostavljanje i evaluaciju inovacija u biogospodarstvu. Komercijalno iskorištavanje ne ovisi samo o izvrsnom istraživanju nego i o primjerenom strateškom, pravnom i društvenom okviru za osiguravanje brzog prijenosa znanja u industriju. Predvodnici trebaju dobiti prostor i podršku potrebne za stvaranje inovacija i razvoj unutar regulatornih okvira. Dogovori o inovacijama i zelenim rješenjima trebaju se postići s dionicima u situacijama kada bi propisima trebalo pružiti bolju podršku razvoju cjelokupnog biogospodarstva i kada su potrebna kreativna rješenja. Nadalje, inovacije imaju ključnu ulogu i u pospešivanju održive proizvodnje biomase u EU-u.

1.7. **Poboljšavanje programa obrazovanja, osposobljavanja i stjecanja vještina za nove kandidate i postojeće zaposlenike.** Ostvarivanje potencijala biogospodarstva moglo bi dovesti do stvaranja novih radnih mjesta. No s uvođenjem novih tehnologija stvaraju se veliki izazovi u pogledu organizacije rada i potrebnih vještina radnika. Zbog toga je iznimno važno zajamčiti neprestan razvoj i cjeloživotnu prilagodbu vještina pojedinaca. Predanost svih relevantnih dionika – proizvođača biomase, obrazovnih ustanova, poduzeća, sindikata, javnih službi za zapošljavanje i vlada – poboljšanju kvalitete i prilagodljivosti ponudnog obrazovanja i strukovnog osposobljavanja presudna je za smanjenje neprilagođenosti vještina putem boljeg povezivanja obrazovnih sustava i tržišta rada. Međutim, cjelokupan razvoj vještina i odgovarajućih politika trebaju biti sastavni dio većeg skupa mjera, uključujući politike zapošljavanja, industrijske politike, politike ulaganja i inovacija te politike zaštite okoliša.

1.8. **Istraživanje primjena biomase. Učinkovitija uporaba postojeće opskrbe biomasom mora biti prioritet kako bi se zadovoljila rastuća potražnja za sirovinama.** Zatim, potrebno je i poboljšanje kvalitete i kvantitete produktivnog tla za poljoprivredu, treba i poticati uporabu napuštenih zemljišta, zemljišta niske kvalitete i nedovoljno iskorištenih zemljišta. Proizvođači sirovina, uglavnom poljoprivrednici i vlasnici šuma, imaju ključnu ulogu u razvoju biogospodarstva. Potrebno je podizanje razine osviještenosti o mogućim prilikama (različitim usjevima) te razvoj infrastrukture za prikupljanje, skladištenje i prijevoz biomase. Pojednostavljivanje sustava za izvješćivanje o održivosti te jačanje kapaciteta proizvodnje i prerade raznovrsne biomase također mogu imati ključnu ulogu. Otpad i ostaci kao alternativni izvor biomase te održivo upravljanje europskim šumama nude prilike za biogospodarstvo i bioenergiju. Potrebna je procjena vrijednosti održivih tokova otpada kao i daljnja ulaganja u mobilizaciju drva i ostataka. Usto treba razviti tehnologije za rješavanje problema varijabilnosti svojstvene takvim proizvodima. U nekim će se slučajevima nacionalne politike možda morati prilagoditi kako bi se omogućila uporaba otpada u proizvodima dobivenima od bioloških sirovina.

2. Opće napomene

2.1. Biogospodarstvom se smatra proizvodnja obnovljivih bioloških resursa i njihovo pretvaranje u hranu, hranu za životinje, proizvode dobiveni od bioloških sirovina te bioenergiju. To obuhvaća poljoprivredu, šumarstvo, ribarstvo, proizvodnju hrane, celuloze i papira te dijelove kemijske, biotehnološke i energetske industrije. U svrhu ovog mišljenja istraživanje genoma, staničnih procesa i bioinformatika ne uzimaju se posebno u obzir. Cilj Strategije EU-a za biogospodarstvo iz 2012. jest „[...] utiranje puta inovativnijem i konkurentnijem društvu u kojem se bolje gospodari resursima i u kojem se sigurnost opskrbe hranom može uskladiti s održivom uporabom obnovljivih resursa za industrijske

potrebe i istodobno osigurati zaštita okoliša". Komisija je 2017. revidirala Strategiju EU-a za biogospodarstvo iz 2012. i zaključila da je relevantnost ciljeva strategije dokazana te da se važnost prilika koje nudi biogospodarstvo sve više prepoznaje u Europi i izvan nje.

2.2. Ipak, iako su ciljevi Strategije EU-a za biogospodarstvo iz 2012. i dalje važni za suočavanje s izazovima u pogledu sigurnosti opskrbe hranom i ishrane, a priloženi akcijski plan ispunio je očekivanja za predložene ciljeve, smatra se da je potrebno preusmjeravanje mjera i procjena područja primjene Strategije s obzirom na posljednje promjene u politikama, uključujući ciljeve održivog razvoja Ujedinjenih naroda i Konvencije Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama (obveze u okviru Konferencije COP21). Očekuje se da će svjetska populacija narasti na gotovo 10 milijardi do 2050. te je potrebno učinkovitije upotrebljavati biološke resurse radi proizvodnje sigurne, hranjive, kvalitetne i cjenovno pristupačne hrane za više ljudi s manje utjecaja na okoliš i klimu po proizvedenoj jedinici te radi dovoljne količine obnovljivog biološkog materijala za proizvodnju velikog dijela onoga što sada dobivamo iz fosilne sirove nafte, uz energiju vjetra, solarnu energiju i energiju iz drugih obnovljivih izvora.

2.3. U tom kontekstu, održivo biogospodarstvo obuhvaća različite sektore te je u središtu održivih gospodarskih strategija diljem svijeta. Biogospodarstvo može imati ključnu ulogu u europskoj konkurentnosti te je sada važno prepoznati i iskoristiti prilike koje ono nudi, i na europskoj razini i na razini država članica odnosno regionalnoj razini. Primjerice, u trećim zemljama, kao što je SAD, za razvoj biogospodarstva primjenjuje se upravljanje odozgo prema dolje i ostvaruje se prihod od gotovo 400 milijardi USD te se izravnim, neizravnim i potaknutim doprinosima pruža potpora za više od četiri milijuna radnih mjesta ⁽²⁾.

2.4. Biogospodarstvom se istodobno pružaju prilike za smanjenje emisija CO₂ i smanjenje ovisnosti o uvezenim fosilnim resursima. Na primjer, šume EU-a vežu količinu ugljika koja odgovara 10 % godišnjih emisija u EU-u i istodobno pružaju održivu i stalnu opskrbu biomasom kao obnovljivim izvorom energije. Nadalje, prema procjenama, 100 000 kemikalija koje su trenutačno u proizvodnji teoretski se mogu dobiti iz obnovljivih sirovina. To ne znači da bi se sve te kemikalije trebale dobivati na taj način, ali to je teoretski moguće. Time će se omogućiti ne samo proizvodnja svakodnevnih kućanskih proizvoda lokalno i na obnovljiv način nego i stvaranje radnih mjesta i rast u Europi, gdje su tehnološke prednosti i dalje primjetne.

2.5. Međutim, i dalje postoje velike prepreke na putu prema većim inovacijama u biogospodarstvu EU-a. Znatna je prepreka troškovna konkurentnost proizvoda u usporedbi s proizvodima dobivenima od fosilnih materijala i s istovjetnim proizvodima iz drugih dijelova svijeta. Na troškovnu konkurentnost utječu mnogi čimbenici, uključujući razinu tehnološke spremnosti, cijenu rada, subvencije za fosilna goriva i amortizaciju, kao i nisku razinu podrške koju proizvodi dobiveni od bioloških sirovina dobivaju na tržištu. Pitanje konkurentnosti otežavaju teškoće u pristupanju financijskim sredstvima za inovativne projekte i proizvodne pogone te, često, kontinuirana niska razina osviještenosti krajnjih korisnika o proizvodima dobivenima od bioloških sirovina, kao i nepostojanje vještina i operativnih odnosa za razvoj sektora. Štoviše, postupci izdavanja dozvola za nove projekte postaju dugotrajni i naporni i dovode do znatnih pravnih nesigurnosti te financijskih rizika za gospodarske aktere.

3. Posebne napomene

3.1. Procjenjuje se da biogospodarski sektori u EU-u imaju godišnji promet od približno 2 bilijuna EUR i zapošljavaju 19,5 milijuna ljudi ⁽³⁾, od kojih je većina u ruralnim i obalnim područjima, koji čine 8,5 % radne snage u 28 država članica EU-a. Očekuje se da će poljoprivredni i šumarski sektor te ruralne zajednice u cijelom EU-u imati koristi od razvoja sektora bioloških sirovina, i to u obliku stvaranja radnih mjesta i prihoda. Obrada biomase i proizvodnja proizvoda dobivenih od bioloških sirovina stvaraju nove poslovne prilike u obliku uzgoja i stavljanja na tržište raznolikih usjeva. Osim konvencionalnih usjeva kao što su žitarice, uljarice, krumpiri i šećerna repa, novi usjevi kao što su trava, usjevi uzgojeni u šumi, morska trava i mikroalge smatraju se mogućim budućim pokretačima prihoda u ruralnim i obalnim područjima.

⁽²⁾ Vidjeti informativni članak Ministarstva poljoprivrede SAD-a: *An Economic Impact Analysis of the U.S. Biobased Products Industry: 2016 Update* („Analiza gospodarskog učinka industrije proizvoda dobivenih od bioloških sirovina SAD-a: ažurirano 2016.”) na adresi: <https://www.biopreferred.gov/BPResources/files/BiobasedProductsEconomicAnalysis2016FS.pdf>.

⁽³⁾ Svi navedeni podaci preuzeti su iz izvješća *JRC science for policy report: 2016 Bioeconomy Report* („Izvješće Zajedničkog istraživačkog centra – znanost kao potpora u donošenju politika: izvješće o biogospodarstvu 2016.”), dostupnog na <http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC103138/kjna28468enn.pdf>.

3.2. Postojeće biorafinerije već sad omogućuju obiteljima i zajednicama u ruralnim područjima da zarađuju za život i postanu financijski snažnije. Biorafinerije su tvornice koje upotrebljavaju obnovljive sirovine (tj. biomasu, nusproizvode i suproizvode te otpad) umjesto fosilnih resursa i osnova su biogospodarstva: nalaze se u ruralnim i obalnim područjima, u blizini obnovljivih sirovina koje se u njima obrađuju, na sjecištu proizvodnje hrane, hrane za životinje te industrijske i energetske proizvodnje te proizvodnje drva.

3.3. U biorafinerijama se iskorištava svaki dio biljke koji se obrađuje, a stvara se najmanja moguća količina otpada. Ekonomičnim i/ili inovativnim tehnologijama u biorafinerijama u EU-u proizvode se raznoliki proizvodi kao što su hrana, hrana za životinje, kemikalije, vlakna i goriva, koji su obnovljivi, biorazgradivi, mogu se ponovno uporabiti, reciklirati ili kompostirati. Zbog raznolikosti proizvoda dobivenih iz bioloških sirovina i sastojaka moguća je njihova raznovrsna primjena, primjerice u hrani za ribe, građevinarstvu, kozmetici, kartonu, deterdžentima, gorivima, mazivima, boji, papiru, farmaceutskim proizvodima, plastici i drugim industrijskim proizvodima, te je stoga sastojke dobivene iz fosilnih resursa moguće zamijeniti obnovljivim sastojcima.

3.4. Otvaranje novih biorafinerija i razvoj ili proširenje postojećih biorafinerija ulaganje je u potpuno novu vrstu pogona. Za biorafinerije potreban je znatan kapital, svojstveno im je dugo razdoblje povrata i izložene su tehnološkim i tržišnim rizicima. Zbog toga je važan jasan i stabilan financijski okvir kojim će se podržati i olakšati ta ulaganja u Europi. Danas su dostupni različiti instrumenti, uključujući Obzor 2020. (novo predloženo zakonodavstvo o Obzoru Europa dobrodošao je i ambiciozan program za inovacije i istraživanja), Zajedničko poduzeće za bioindustriju, europske strukturne i investicijske fondove (ESIF), Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD), InnovFin i Europski fond za strateška ulaganja (EFSD), a svakako treba spomenuti i Europsku investicijsku banku (EIB) za zajmove i jamstva. No pristup njima može biti složen. Uspostavljanjem jedinstvene kontaktne točke uz pomoć koje poduzeća mogu pristupiti detaljnim prilagođenim informacijama usklađenima s njihovim potrebama mogle bi se svladati te prepreke.

3.5. U tom je kontekstu prijeko potrebna suradnja s civilnim društvom, poljoprivrednicima, vlasnicima šuma i predstavnicima industrije radi poticanja razgovora o stvaranju konkurentnijeg biogospodarstva u Europi od kojeg će svi imati koristi. Ključno je objasniti prednosti biogospodarstva radi promjene paradigme na gospodarstvo temeljeno na obnovljivim izvorima s nižim emisijama ugljika. U tom pogledu vjerodostojni sustavi certificiranja i označivanja mogli bi biti važni alati za postizanje održive i pouzdane industrije biogospodarstva te za stvaranje povjerenja industrijskih kupaca, javnih naručitelja i potrošača.

3.6. EU, države članice i regionalne vlasti mogu uvelike pridonijeti rastu biogospodarstva poticanjem tržišne potražnje za obnovljivim i pametnim proizvodima i uslugama u okviru kojih se učinkovito upotrebljavaju resursi. Države članice trebale bi u buduće strateške planove ZPP-a uključiti konkretne mjere za razvoj i/ili daljnje podržavanje ulaganja te promicati održiva rješenja za poljoprivrednike, vlasnike šuma i njihove zadruge u EU-u kako bi se povećala njihova konkurentnost i učinkovitost. Ako postoji mogućnost da se proizvode od fosilnih i ugljičnih sirovina na održiv način zamijeni proizvodima dobivenima od bioloških sirovina, to bi se moglo omogućiti uspostavljanjem novog zakonodavstva, kao što je paket za kružno gospodarstvo, i potencijalnom revizijom drugog relevantnog postojećeg zakonodavstva za poticanje zamjene proizvoda od tradicionalnih fosilno-ugljičnih sirovina lokalnim proizvodima dobivenima od bioloških sirovina. Nadalje, mogu se primijeniti postojeće aktivnosti standardizacije kao što su TC411 i postojeći sustavi certificiranja i/ili novi dobrovoljni sustavi označivanja kao što je biobased%.

3.7. Javni naručitelji na nacionalnoj i regionalnoj razini trebaju češće upućivati na takvo vjerodostojno certificiranje i označivanje u pogledu biološkog sadržaja. Na primjer, Nizozemsko tijelo za normizaciju NEN uspostavilo je 2016. novi sustav certificiranja za bioindustriju – Biobased% (<http://www.biobasedcontent.eu/>). Njime se određuje udio biomase u proizvodu i omogućuje se poduzećima da daju transparentne i vjerodostojne informacije o biološkom sadržaju proizvoda u komunikaciji među poduzećima te između poduzeća i potrošača. Temelji se na europskoj normizaciji EN 16785-1:2015 (u kojoj se navodi metoda određivanja biološkog sadržaja u krutim, tekućim i plinovitim proizvodima analizom radioaktivnim ugljikom i elementarnom analizom). Ocjenjivanje sukladnosti provode tijela za certifikaciju koja su sklopila sporazum s NEN-om. Nakon što je to certificiranje uspostavljeno, važno je podignuti razinu osvjешtenosti i potaknuti uporabu obnovljivih sirovina u postojećem i budućem zakonodavstvu EU-a.

3.8. U šumarstvu sustavi certificiranja imaju važnu ulogu u osiguravanju održive mobilizacije biomase. Na primjer, 60 % šuma EU-a certificirano je u okviru Programa za potporu certifikaciji šuma (PEFC) i/ili sustava Vijeća za nadzor šuma (FSC). Nadalje, proizvodnja šumarstva EU-a odvija se po najvišim standardima zaštite okoliša u svijetu, koji proizlaze iz zakonodavstva kao što su Uredba EU-a o drvu, pravila o korištenju zemljišta, prenamjeni zemljišta i šumarstvu (LULUCF), Direktiva o pticama i Direktiva o staništima te paket mjera za kružno gospodarstvo.

3.9. Dakle, najvažnije je poboljšati komunikaciju među poduzećima te između poduzeća i potrošača. Podizanje javne svijesti na temelju točnih, relevantnih i dostupnih informacija ključno je kako bi se osigurao razvoj pametnog, održivog i uključivog biogospodarstva, stvorilo tržište za održive proizvode dobivene od bioloških sirovina te kako bi se promicala održivija potrošnja i proizvodnja. Mjere za podizanje razine osviještenosti u javnosti potrebne su ponajprije na regionalnoj i lokalnoj razini, uključujući razne nagrade ili priznanja te izložbe povezane s ulogom tehnologije i znanosti u biogospodarstvu.

3.10. Stoga je iznimno važno stvaranje jasnih i točnih poruka za javnost. Budući da biogospodarstvo nudi više mogućnosti za suočavanje s društvenim izazovima, potrebno ga je mjeriti sveobuhvatnom gospodarskom procjenom. Time će se dobiti informacije o veličini biogospodarstva koje obuhvaća više sektora, kao i o njegovom doprinosu gospodarskom rastu te povezanim učincima na tržište rada. U tom pogledu znanstvena zajednica ima ključnu ulogu. Zbog toga je također važno održati razinu ulaganja u interdisciplinarna i osnovna istraživanja kako bi EU ostvario svoj potencijal u doprinošenju svjetskim istraživanjima i inovacijama u pogledu sigurnosti opskrbe hranom i ishrane, kao i konkurentnosti i biogospodarstva temeljenog na znanju. Od presudne je važnosti da se zakonodavno stajalište EU-a u potpunosti temelji na naprednim znanstvenim dokazima i iskustvima iz cijelog svijeta te da postupci odlučivanja o regulatornom nadzoru budu transparentni.

3.11. Obrazovanje učenika u osnovnim i srednjim školama ključno je za odgoj generacije koja shvaća izazove biogospodarstva i prihvaća prilike koje ono nudi. Primjerice, poučavanjem o načelima cirkularnosti i istodobnom globalnom i lokalnom djelovanju te stvaranjem interesa za istraživanje pridonijet će se pripremi nove generacije za pronalazak vlastitog puta. Na sveučilištima su već osmišljeni novi nastavni planovi i programi u kojima se kombiniraju, primjerice, biološke znanosti, inženjerstvo i marketing. Kombinacijom disciplina i stvaranjem pogodnog okružja za novoosnovana poduzeća može se potaknuti studente da postanu poduzetnici u području biogospodarstva. Strukovno osposobljavanje potrebno je promijeniti tako da bude u skladu s potrebama za stjecanjem vještina u primarnoj proizvodnji, proizvodnji, prijevozu i drugim relevantnim sektorima. Radnici bi trebali usavršavati svoje vještine i sposobnosti tijekom cijelog života. To se može podržati programima cjeloživotnog učenja u okviru kojih se obrazovne ustanove povezuju s proizvođačima, poslodavcima i radnicima, istraživačima i inovatorima.

Bruxelles, 12. prosinca 2018.

*Predsjednik
Europskog gospodarskog i socijalnog odbora
Luca JAHIER*
